

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДРІБНОГО ІНДИВІДУАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

STATE REGULATION OF FORMS OF ECONOMIC ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SPHERE OF ECONOMY OF UKRAINE: PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SMALL INDIVIDUAL PRODUCTION

УДК 338.24:338.43

Галанець В.В.

к. н. з держ. упр., доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Національний університет «Львівська політехніка»

Дзюрах Ю.М.

асистент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Національний університет «Львівська політехніка»

Михальчишин Н.Л.

к. е. н., доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто особливості державного регулювання форм господарювання в аграрній сфері економіки України. Особисті селянські господарства є важливою складовою аграрного сектору. Проаналізовано ключові положення Закону України «Про особисте селянське господарство». Державне регулювання форм господарювання в аграрній сфері економіки України потребує комплексного підходу. Особлива увага приділена формуванню ефективних механізмів державного регулювання розвитку особистих селянських господарств в системі національної аграрної економіки.

Ключові слова: державне регулювання, державна підтримка, аграрний сектор, особисті селянські господарства, європейський досвід.

В статье рассмотрены особенности государственного регулирования форм хозяйствования в аграрной сфере экономики Украины. Личные крестьянские хозяйства являются важной составляющей аграрного сектора. Проанализированы ключевые положения Закона Украины «О личном крестьянском хозяйстве». Государственное регулирование форм хозяйствования

в аграрной сфере экономики Украины требует комплексного подхода. Особое внимание уделено формированию эффективных механизмов государственного регулирования развития личных крестьянских хозяйств в системе национальной аграрной экономики.

Ключевые слова: государственное регулирование, государственная поддержка, аграрный сектор, личные крестьянские хозяйства, европейский опыт.

The peculiarities of state regulation of forms of management of economic activity in the agricultural sphere of economy of Ukraine are considered. Private farming is an important component of the agricultural sector. The key positions of the Law of Ukraine "About the personal peasant economy" are analyzed. State regulation of forms of management in the agrarian sphere of the Ukrainian economy requires a comprehensive approach. Special attention is paid to the development of effective mechanisms of state regulation of private peasant farms in the system of national agrarian economy.

Key words: state regulation, state support, agrarian sector, private peasant farms, European experience.

Постановка проблеми. Незважаючи на беззаперечні досягнення науки в галузі соціальних, правових, історичних та інших аспектів, досі немає єдиного визначення соціально-економічної природи, розходяться думки щодо перспектив розвитку дрібного індивідуального виробництва в аграрній сфері економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням розвитку сільського господарства присвячено наукові праці провідних вітчизняних учених, зокрема роботи О. Могильного, В. Месель-Веселяка, Н. Патики, П. Саблука, Р. Тринька, В. Юрчишина. Теоретичні та методологічні аспекти розвитку особистих селянських господарств досліджували такі науковці, як П. Березівський, С. Баланюк, П. Гайдучький, М. Малік, Г. Черевко, О. Шпичак, М. Шульський. Однак, незважаючи на активне дослідження проблем підвищення ефективності державного механізму регулювання, його впливу на розвиток особистих селянських господарств в національній економіці, вони потребують подальшого вивчення.

Постановка завдання. З огляду на європейський досвід регулювання господарської діяльності в аграрній сфері економіки необхідно визначити перспективи та стратегію розвитку дрібного індивідуального виробництва в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Прикладом дрібного індивідуального виробництва в Україні є особисті селянські господарства. Під цим терміном часто розуміють підсобні господарства населення, особисті підсобні господарства, сільські домогосподарства, особисті господарства селян, присадибні господарства. Однак термін «особисті селянські господарства» вживається найчастіше. У статистичних збірниках вони фігурують як господарства населення.

У вітчизняній економічній літературі селянське господарство характеризується як особисте виробництво споживчого характеру. За часів колишнього СРСР основною метою виробничої діяльності підсобного господарства було виробництво сільськогосподарської продукції в розмірах, необхідних для задоволення потреб членів сім'ї селянина. Надлишки дозволялося реалізовувати, але в незначних розмірах. Господарства, які мали товарний характер, засуджувались як такі, що втратили соціалістичний характер, а тому не притаманні радянському суспільству. З власниками товарних селянських господарств велася боротьба різними методами, зокрема за допомогою засобів масової інформації, прийняття законів, що обмежували розміри виробництва в селянських господарствах, розміри житла, окремі види виробництва продукції.

На усіх етапах історії існування та ведення особистого сільського господарства є невід'ємною рисою сільського укладу життя. Воно впливає на формування соціальних якостей сільського населення, ставлення до праці.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р. № 742-IV особисте селянське господарство (ОСГ) – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, зокрема у сфері сільського зеленого туризму. Відповідно до ст. 3 дія Закону поширюється на фізичних осіб, яким у встановленому законом порядку передано у власність або оренду земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства [1].

В результаті дослідження виявлено чинники, які впливають на раціональне ведення особистих селянських господарств, зокрема природні умови, інвестиції, ринкову кон'юнктуру, податкову та кредитну політику, державну підтримку, соціально-побутові, культурні та духовні умови, величину загальних витрат на виробництво продукції. Оцінювання цих факторів дала змогу провести класифікацію цієї категорії господарств і виокремити переважно товарні особисті селянські господарства, розміщені навколо невеликих районних центрів та сільських поселень; низькотоварні особисті селянські господарства, які мають сприятливі умови для подальшого розвитку, розміщені на депресивних територіях регіону; городо-садівничі особисті селянські господарства, призначені переважно для задоволення потреб домогосподарства у сільськогосподарській продукції, розміщені навколо обласних та великих районних центрів.

Спільним для селянських господарств є сільськогосподарська діяльність з виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції.

Роль ОСГ значно зростає під час руйнації великого товарного сільськогосподарського виробництва за відсутності на цій території умов для зайнятості мешканців сільських поселень. Це підтверджує частка домашніх господарств у загальних обсягах випуску продукції у сільському господарстві, яка коливалась від 61,8% у 2000 р. до у 43,8% у 2015 р. [2].

Діяльність ОСГ дає змогу забезпечувати значну частину населення багатьма видами продовольства. З економічної точки зору значні масштаби дрібного, переважно натурального господарства характеризують відсталість аграрного сектору.

У сучасних умовах натуралізація виробництва – це регресивний процес, повернення до елементарної форми організації економіки. Тут відсутній суспільний поділ праці, переважає універсальна ручна праця, відсутня можливість використання переваг спеціалізації та концентрації виробництва.

В наукових дискусіях часто обґрунтовується теза про те, що невеликі за розмірами особисті селянські господарства беззаперечно програють іншим формам господарювання за розмірами, фінансовими можливостями та можливостями впровадження сучасних вартісних наукоємних технологій, а найголовніше, за обсягами виробленої продукції.

Досліджуючи досвід європейських країн, зокрема Німеччини, звертаємо увагу на те, що сільські господарства здебільшого мають у своєму розпорядженні земельні площі у 5–10 га. В Україні таких господарств понад 60%. Варто звернути увагу на те, що за таких невеликих розмірах господарств німецькі економісти вважають недоцільним створювати на державному рівні передумови для їх укрупнення. Натомість вважається важливішим забезпечити високу зайнятість населення.

Згідно з чинним законодавством для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 га, передані фізичним особам у власність або оренду в передбаченому законодавством порядку. Розмір земельної ділянки особистого селянського господарства може бути збільшений у разі отримання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) та її спадкування членами особистого селянського господарства відповідно до закону. Земельні ділянки особистого селянського господарства можуть бути власністю однієї особи, спільною сумісною власністю подружжя та спільною частковою власністю членів особистого селянського господарства відповідно до закону.

Земельні ділянки особистого селянського господарства можуть використовуватися для ведення особистого селянського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства [1].

Сфера обліку ОСГ має свої особливості, а саме окремого порядку реєстрації ОСГ не передбачено, проте з метою встановлення кількості особистих селянських господарств та їхніх основних характеристик Мінекономрозвитку України Наказом від 14 квітня 2017 р. № 572 затвердило Порядок обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами. Ради заповнюють такі форми первинної облікової документації: форма № 1 «Облікова картка об'єкта погосподарського обліку», форма № 3 «Список осіб, яким надані земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства із земель міських поселень».

Зазначеним порядком встановлено, що в разі ведення ОСГ для його обліку у формах № 1, 3 зазначаються прізвище, ім'я, по батькові особи, якій була надана земельна ділянка з цільовим призначенням для ведення особистого селянського господарства, площа земельної ділянки, яка належить вказаній особі або перебуває у її користуванні в межах сільської, селищної, міської ради. Також зазначаються назва та дата документа, що підтверджує право власності або право користування цією земельною ділянкою, прізвище, ім'я та по батькові всіх осіб, які разом ведуть особисте селянське господарство. Якщо ведення ОСГ припинено, то зазначається дата закінчення цієї діяльності.

Статус офіційної зайнятості членів ОСГ визначено ст. 8 Закону «Про особисте селянське господарство», яка встановлює, що члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно та, відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р. № 803-XII, належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною.

Громадянин, який звільняється з роботи або втратив роботу, для постановки на облік до Центру зайнятості і набуття статусу безробітного, зобов'язаний надати довідку органів місцевого самоврядування про те, що він не є членом особистого селянського господарства або вийшов з такого членства.

Колишні члени особистих селянських господарств можуть реєструватися як шукаючі роботи та набувати статусу безробітних за умови пред'явлення довідки сільської, селищної чи міської ради про припинення діяльності особистого селянського господарства.

Таким чином, членам ОСГ забезпечено можливість отримання соціальних гарантій та захисту в разі звільнення або втрати роботи.

Суб'єктом регулюючого впливу на розвиток ОСГ є держава в особі законодавчих, виконавчих та контролюючих органів, перш за все органів місцевого самоврядування.

Щодо перспектив розвитку ОСГ, то ще О. Чаянов писав про диференціацію, переродження селянського сімейного господарства в господарство фермерського типу, підкреслюючи, що йдеться не про великий розмір, а про соціальний тип господарювання, що «річ не в організації техніки виробництва, а в організації соціальної структури цього виробництва». Іншими словами, зміни, що виникали в побутових формах процес-поживного балансу, поступово перебудовуються у «форми фермерського господарства, побудованого із застосуванням найманої праці і з метою засвоєння доданої вартості». О. Чаянов зазначає, що «селянське сімейне господарство вимушене

так використовувати ринкову кон'юнктуру та природні умови виробництва, щоб мати можливість забезпечити внутрішню рівновагу за максимально можливого рівня добробуту сім'ї. Це досягається за рахунок впровадження таких технологій в організацію виробництва в господарстві, що забезпечують максимальний заробіток на трудовдень» [3, с. 155].

Дослідження умов та особливостей розвитку особистих селянських господарств доводить, що сьогодні відсутній єдиний підхід до визначення сутності особистих селянських господарств, їх юридичного та соціального статусу. Така ситуація пояснюється тим, що з приєднанням до особистих селянських господарств земельних часток (паїв) створюють господарства, землеволодіння яких перевищують їх розміри у фермерів. Особисті селянські господарства, засновані на принципах економічної вигоди, передбачають товарний характер виробництва, націлений на одержання прибутку. Господарство такого типу наближається до фермерського та може тримати статус фермерського після реєстрації його як юридичної особи [4].

Варто зазначити, що об'єктом регулюючого впливу має стати уся сукупність ОСГ України незалежно від їх видів, особливостей функціонування, сучасної стадії та перспектив розвитку, місця та ролі в національній економіці, а також позицій на місцевих аграрних ринках. Держава має сприяти процесу трансформації особистих селянських господарств у товарні виробничі структури.

В умовах поширення відкритого та прихованого безробіття на селі великого значення набуває поділ ОСГ за типом формування трудових відносин на ті, що працюють із залученням членів сім'ї на умовах скороченого робочого дня, із залученням членів сім'ї на умовах повної зайнятості, а також із залученням сторонніх осіб, які не є членами селянської сім'ї власників ОСГ. Як правило, ОСГ із залученням членів сім'ї на умовах скороченого робочого дня створюються у тих сім'ях, члени яких забезпечені роботою, а ведення підсобного господарства є лише їх додатковим заняттям, а не основним джерелом фінансових доходів. Коли роботу у сільській місцевості знайти складно, а товарність виробництва в ОСГ досить висока, зайнятість членів сім'ї у господарській діяльності ОСГ поступово підвищується, формується ОСГ із залученням членів сім'ї на умовах повної зайнятості. Іноді, а особливо для виконання сезонних робіт, ОСГ залучають сторонніх осіб. Проте в цьому разі зазвичай виникає тіньова зайнятість із відсутністю будь-якого соціального захисту залучених працівників. Тому загалом розподіл ОСГ за типом формування трудових відносин має велике значення для вдосконалення політики соціального захисту сільського населення.

Державна підтримка ОСГ здійснюється відповідно до загальнодержавних та регіональних програм за рахунок державного та місцевих бюджетів у порядку, встановленому законом.

Малі виробничі форми на селі забезпечують виробництво таких продуктів, які недоцільно або неможливо виробляти в умовах великого виробництва, спеціалізуються на трудомістких галузях з переважанням ручної праці, мають такі переваги: перспективи розвитку, оскільки технічний прогрес дає можливість і в них механізувати працю, підвищити її ефективність, не розширюючи господарства; застосовувані технології здешевлюються, стають доступнішими; за рахунок своєчасності та високої якості робіт мають можливість отримувати в більшій кількості і продукцію високої якості з одиниці площі або на голову продуктивної худоби; визначають більш оперативну реалізацію малими партіями свіжої продукції, що швидко псується; дають можливість ввести в обіг та підвищити якість земельних ресурсів, утилізувати виробничі та побутові відходи; відкривають можливість більш повного та кращого використання трудових ресурсів, не зайнятих у громадському виробництві; економлять витрати на виробниче будівництво за рахунок використання малих господарських будівель.

Висновки з проведеного дослідження. Державне регулювання форм господарювання в аграрній сфері економіки України потребує комплексного підходу.

Особисті селянські господарства є важливою складовою аграрного сектору економіки України. Незважаючи на велику кількість, їхній розвиток відбувається стихійно, що негативно позначається на результатах господарювання. Особливої актуальності набуває формування ефективних механізмів державного регулювання розвитку ОСГ у системі національної економіки.

Регулювання розвитку ОСГ доцільно розглядати як цілеспрямовану діяльність держави щодо утворення сприятливих умов ведення господарської діяльності та формування необхідних законів, правил та форм поведінки господарюючих суб'єктів.

Регулюючий вплив на розвиток ОСГ має забезпечуватися через спеціальний механізм регулювання, що є сукупністю заходів та прийомів законодавчого, виконавчого та контролюючого впливу держави на умови та процес виробничо-господарської діяльності ОСГ, покликаний забезпечити їх ефективне функціонування та сталий розвиток. Ефективне регулювання має спрямовуватися на зміцнення матеріально-технічної бази ОСГ; оптимізацію обсягів і структури виробництва та підвищення якості вироблюваних в ОСГ сільськогосподарських продуктів; посилення продовольчої безпеки держави; підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва; зміцнення матеріально-фінансового стану сільських родин, поліпшення добробуту сільських мешканців; розвиток сільських територій та соціальної сфери села.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 р. № 742-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 23. С. 9. Ст. 1014. Код акта 25349/2003.
2. Сільське господарство України 2015: статистичний збірник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm.
3. Чаянов А. Організація селянського господарства. Москва: Економіка, 1989. 442 с.
4. Мазур Н. Управління якістю продукції як фактор продовольчої безпеки. Інноваційний розвиток національної економіки: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (7–8 квітня 2011 р.). Тернопіль: Крок, 2011. С. 247–248.